

Jordi de Sant Jordi, en estrany lloc

Maria de la Pau Janer
Universitat de les Illes Balears

L'objectiu d'aquest treball mena a analitzar la relació del cavaller-poeta Jordi de Sant Jordi amb el rei Alfons V, el Magnànim, el qual serví i vora el qual exercí de cambrer reial. Aquesta relació ens planteja l'estudi de la circumstància històrica en què es produí la seva captivitat a les presons de Nàpols a mans del condottiere Francesco Sforza i on escriví el poema *Presoner*, aquí, principal objecte d'estudi. Escrit en l'adversitat de la presó, cal destacar el seu caire autobiogràfic. Hi assenyalava l'afany del rei d'expandir el seu poder pel Mediterrani com a causa primera de l'empresonament. S'estudia el tema de la presó de Nàpols en la literatura de tradició oral, especialment present en el Romancer Català, i les característiques del poema de Jordi de Sant Jordi que posen en evidència la seva voluntat d'experimentació i la coneixença de la tradició lírica romànica. Llavors, el poema de Jordi de Sant Jordi és comparat amb els versos d'altres dos poetes –Juan de Tapia i Juan Dueñas–, presents a la cort del Magnànim, i escrits quan Jordi de Sant Jordi feia molts d'anys que era mort, però també en condicions de presoners.

1. Jordi de Sant Jordi, en estrany lloc

No sabem amb exactitud la data ni el lloc en què va néixer el poeta cortesà Jordi de Sant Jordi. Tampoc no sabem de manera segura la data de la seva mort, tot i que tenim indicis suficients que fan suposar que vingué al món a la ciutat de València cap a les darreries del segle XIV i que va morir molt a prop de dia divuit de juny de 1424, però tampoc no en sabem amb absoluta seguretat el lloc. Sabem, no obstant, que era molt jove. Diu Riquer (1972, 85) que encara no havia complert vint-i-cinc anys, amb la qual cosa es malaguanyà un gran poeta. Fou camarlenc del rei Alfons el Magnànim del qual fou amic personal i arran del qual va treballar, viatjà i va combatre. Per encàrrec del rei acudí al regne de França i participà en missions comercials entre Aragó i l'illa de Sicília, també per compte del rei del qual obtingué favors i prebendes. L'any 1420 participà en l'expedició a Còrsega i Sardenya en què participaven els poetes Andreu Febrer i Ausiàs March. Fou en ocasió d'aquest viatge que Alfons el Magnànim el va nomenar cavaller i li concedí l'alcaldia de la Vall d'Uixó.¹ L'any 1423, només un any abans de la seva mort, fou presoner a Nàpols, quan les tropes del condottiere Francesco Sforza, que més tard seria duc de Milà i del qual Niccolò Maquiavelo ressalta la seva habilitat en la forma de governar, entraren a la ciutat. D'aquesta experiència a les presons de Nàpols sorgí el poema "Presoner" en el qual Jordi de Sant Jordi, ja al vers inicial "desert d'amics, de bens e de senyor", explicita l'angoixa i el desassossec que li procura la manca de llibertat. Cal situar la vida cortesana i guerrera de Jordi de Sant Jordi en el període que comprèn les campanyes italianes del Magnànim, després de les primeres incursions a Sardenya (1420) i Sicília (1421). La detenció i l'empresonament, juntament amb altres cavallers fidels al rei –Bernat de Centelles, Ramon de Perellós, Fadrique Enríquez, Joan-Ramon de Montcada–, és la circumstància que provoca el fet creatiu i el receptor –la persona a la qual va dirigit–, és la figura del monarca. Hem de considerar el poema *Presoner* (Riquer & Badia, 211), com un plany del poeta davant la

¹ Atès l'origen social força humil del poeta, la circumstància que el rei l'adobàs cavaller, sense ésser insòlita a l'època, era molt poc freqüent i indica la confiança i l'estimació que el monarca li tenia. Així mateix cal dir que, en l'àmbit hispànic, un segle després (o menys), posem per cas en temps dels Reis Catòlics, una tal familiaritat és inimaginable.

seva dissort, perquè és el resultat de la situació viscuda –podem parlar de l'evident arrel autobiogràfica del poema–, a les presons de Nàpols.

El rei és aquí el centre de les invocacions poètiques del “presoner”. No és estrany, si tenim en compte el paper que el sobirà va exercir al centre de la seva cort poètica. La figura del rei fou lloada pels poetes fins a la sublimació, fins a esdevenir llegendària i polaritzada en dos extrems que semblen difícils de conciliar: la figura del guerrer i la del savi. Com a savi, Alfons el Magnànim féu de la seva cort un centre de cultura i de conreu de les lletres, especialment de la poesia. Com a guerrer, cal remarcar el seu afany expansionista, fins al punt que considerarà el Mediterrani tot sencer com a territori d'expansió per a la corona catalanoaragonesa i cap a aquest objectiu dirigí els seus esforços per mitjà de la guerra, els acords diplomàtics o la relació de vassallatge (Boscolo, 24). L'escriptor considera l'afany del rei per expandir el seu poder la causa primera del seu empresonament, però és el seu senyor natural i per aquest motiu el poeta l'invoca. Segurament és aquest doble vessant el que permet parlar d'un personatge històric que el poeta transforma en llegendari. Sovint succeeix, especialment en la poesia de tradició oral: sobre un personatge històric incideix la llegenda que actua a través d'un repertori d'índexs afectius i de metàfores al·lusives (Zumthor, 113).

2. Les presons de Nàpols a la literatura popular

El tema de les presons de Nàpols apareix al Romancer Català recollit a Mallorca, a Menorca i a Eivissa, i el trobam present en l'obra dels primers recercadors de materials poètics d'origen oral. El recolliren Josep M. Quadrado, Marian Aguiló, l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, el pare Rafel Ginard, Andreu Ferrer, Francesc Camps i Mercadal (Francesc d'Albranca), Isidor Macabich... Francesc de B. Moll (35) apunta que es tracta d'una cançó molt coneguda a Catalunya amb el títol “La presó de Lleida”, molt semblant a les sis versions que recull Rafel Ginard (355) amb el títol “Els presoners de Nàpols” i que aplega sota l'epígraf “Amor desgraciat”, com ho fa també Josep Massot (96), però amb el títol “A la ciutat de Nàpols”. La primera versió que ofereix el pare Rafel Ginard diu:

A la ciutat de Nàpols, hi ha una presó,
la vida mia;
 hi ha una presó,
la vida mia, la vida amor!
 Hi ha vint-i-nou presos qui canten la cançó,
la vida mia; etc.

En una finestra del castell, una dama escolta la cançó dels presoners. És una cançó trista i plena d'angoixa. En veure-la, deixen de cantar i es produeix un diàleg entre els presoners i la dama:

Els presos se'n temeren; ja no cantaren, no.
 –¿Per què no cantau presos? ¿per què no cantau, no?
 –Com cantarem, senyora, i estam dins la presó,²
 sense menjar ni beure més que una volta al jorn,
 sens veure sol ni lluna just per un finestró?–

² A la segona versió que ens ofereix Rafel Ginard es diu: “dins gran presó”, a la tercera, “en greu presó”, a la quarta, “en gran presó”, a la cinquena, “perquè esteim en presó” i a la sisena, “estant dins la presó.”

Serà aquesta presó que es transformarà en l'“estrany lloc” del segon vers del poema de Jordi de sant Jordi? I el plany dels presoners podria derivar al poema per “e sui guardats, enclòs, ferrats e pres”, del setè vers? La dama, dolguda per la situació en què es troben, implora al seu pare que tingui clemència d'aquells presoners:

La dama condolida va acudir a son senyor:
 –Pare, lo meu bon pare, jo vos deman un do.
 –Ma fia Margalida, ¿quin do voleu que us don?
 –No vos deman València ni tampoc Aragó,
 ni tampoc Barcelona, ciutat de gran valor.
 Jo vos deman, mon pare, les claus de la presó.
 –Ma fia Margalida, això no ho faré, no!
 –Dels presos que allà canten, digau, ¿què en fareu vós?
 –Demà serà dissabte, los penjaran a tots.
 –Pare, lo meu bon pare, no em mateu l'aimador!
 –Ma fia Margalida, ¿quin és vostro aimador?
 –El de la roba blava, qui té el cabell tan ros!
 –Ma fia Margalida, serà el primer de tots!
 –Pare, lo meu bon pare, a mi penjau-me i tot!
 A cada cap de forca, posau ramells de flors,
 perquè la gent qui passi ne senta bona olor.
 Digau un parenostro per l'ànima dels dos,
 amb una avemaria per mi i per l'aimador.

Aquesta versió, recollida a Binissalem per Rafel Ginard (355), ens remet al tema del romanç en totes les seves variants: l'amor entre un pres i la filla del carceller, en el nostre cas, el rei de Nàpols. També, a les variacions de “La presó de Lleida” recollides al Principat de Catalunya i a les de “La presó de Tibi”, del País Valencià. En tots els casos es tracta d'un poema narratiu d'inspiració medieval que ens relata l'amor desgraciat de la filla del senyor d'un castell –en diversos casos se'ns diu el nom de la dama: Margalida–, que podria ésser, com diu Josep Massot (96-97), una adaptació catalana d'una altra cançó francesa, “La Pernette”, estesa, segons George Doncieux (13-31), arreu de França i el Piemont italià. Massot fixa l'atenció en una còpia manuscrita publicada per Borgnet i en remarca la possibilitat que la versió francesa sigui de mitjan segle XV. També Doncieux creu que “La Pernette” fou escrita al segon terç del segle XV a l'extrem nord de Forez, des d'on s'expandí a Lió i des d'allí arribà a la Mediterrània. La jove -pernette significa dona jove-, pateix de mal d'amor. La mare li diu que no plori, que la casaran amb un príncep o amb el fill d'un baró.

–Jo no vulh pas un prince ne lo fi d'un baron.
 Jo vuolh mon ami Piere, qu'est dedens la prison.
 –Tu n'auras *mie* Piere, nos lo pendolaron!
 –Se vos pendolas Piere, pendolas-me i tot. (Josep Massot, 97)

A les presons de Nàpols on Jordi de Sant Jordi ha anat a caure després d'un atac del condottiere Sforza, a l'espera que el Magnànim pagui l'alt rescate que reclama el vencedor, el jove poeta escriurà *Presoner*, i se sentirà abandonat, desert d'amics, apressat i captiu en estrany lloc.

3. La cort napolitana d'Alfons el Magnànim

Jordi de Sant Jordi no va viure l'època daurada de la cort de Nàpols. No fou present al setge de la ciutat, tretze mesos llargs que culminaren dia dos de juny de 1442 amb l'assalt definitiu. El poeta ja era mort, aleshores, i no va poder viure l'esplendor de la cort, ni conèixer la biblioteca alfonsina, no només considerada un dipòsit de llibres, amb un gran nombre de còdexs, sinó que fou alhora un centre de creació d'originals, de còpia i de traducció d'obres antigues. L'afany que Alfons V manifestà per la cultura ha estat investigat amb profusió i l'ha situat en la cosmologia del primer Renaixement. A les darreries del segle XIX, F. de Bofarull (5) escrivia: "Satisfecho el Rey Don Alfonso por el buen éxito de la empresa, y dueño de la Ciudad de Nápoles, objeto de todos sus afanes, pudo holgadamente dedicarse al arreglo de la Ciudad y á la restauración de sus monumentos". Una mostra de l'interès perquè la cultura brillàs entorn seu fou l'aplec d'escriptors que varen viure a la cort de Nàpols, protegits pel rei. Voltat dels homes més il·lustrats, reunits entorn d'ell, (Rosa de, 41), el Magnànim es consagrà durant els deu darrers anys de la seva vida a l'art: les constants comandes d'obres de pintura i escultura, la fundació de l'Acadèmia Napolitana titulada alfonsina, l'any 1442, la construcció de l'Arc de Triomf del Castell Nou, símbol de les seves victòries són un testimoni d'aquell estil de viure. Però també es consagrà, abandonats els deures conjugals, als amors de Lucrecia d'Alagno, dama napolitana a qui omplí de favors i de la qual estava molt enamorat. Poetes de quatre llengües cantaren aquestes relacions del monarca amb composicions de caire cortesà que repeteixen idèntics motius: la meta era lloar la bellesa de Lucrecia i enaltir un adulteri que era considerat, insistentment, com a platònic. En llatí, italià, català i castellà els poetes es recrearen en els amors del rei. (Rovira, 74) Les cançons dedicades a l'amor que sentia Alfons el Magnànim per Lucrezia d'Alagno ens aporten certes informacions biogràfiques sobre la vida del rei, però també algunes característiques de la poesia del segle XV. Les cançons d'amor a Lucrezia d'Alagno canten a una dona que fou l'estimada d'un dels reis més poderosos de l'època. Són poemes cortesans: alaben la dona i exalten l'adulteri idealitzat. Juan de Tapia, un dels poetes més rellevants d'aquella cort napolitana, ens n'ofereix un exemple clarificador. El poeta insisteix en la idea de combat amorós entre el rei i la dama i en la victòria de la dona que acaba, tanmateix, per doblegar el rei.

Dama de tan buen semblante
que la vuesra grand beldat
faze la guerra
a quien fa temblar la tierra
desde Poniente a Levante. (José Carlos Rovira, 75)

Els poetes animaren les festes de palau i la vida cortesana del regne de Nàpols, mentre havia començat a desaparèixer el temps medieval i començava un nou temps del qual potser no s'adonaren. José Carlos Rovira (157) ha explicat que, mentre els poetes tenien els peus posats en l'Edat Mitjana –en el dir trobadoresc–, i mostraven com aquell món havia arribat al final, els humanistes, també presents a la cort, anunciaven una nova societat i s'hi comprometien. Aquests reclamaven la protecció del rei per pensar en llibertat, alhora que els poetes es convertien en animadors galants de les festes cortesanes. Així i tot, malgrat l'efervescència de l'estil trobadoresc, varen ser els més transgressors dels poetes, tot i el caràcter efímer de la seva poesia, adequada per a festes, casoris i celebracions de la noblesa, moments de distensió i luxe (Badia, 7).

A pesar de la llunyania que hi ha entre Jordi de Sant Jordi i aquests anys d'esplendor napolità, el poeta fou, mentre visqué, sempre al costat d'Alfons V, considerat arreu un

dels seus protegits. L'acompanyà en les primeres campanyes pel Mediterrani, el serví i el rei va distingir-lo amb repetides donacions. Ja aleshores, en el primer quart del segle XV, quan Nàpols no era encara un regne conquerit, l'embrió d'aquella cort d'homes de lletres era quelcom que es podia endevinar en el besllum. En Jordi de Sant Jordi i en els poetes del primer terç del segle XV culmina la tradició poètica dels trobadors, alhora que també és l'exemple d'una síntesi pròpia del Renaixement en la qual s'uneix l'home d'armes i l'home de lletres. Les relacions de Jordi de Sant Jordi amb el rei eren antigues perquè el poeta ja estava al seu servei quan encara era príncep hereu. Després combinà les activitats militars amb el càrrec palatí de cambrer reial i fou honorat constantment pel seu senyor.

4. Jordi de Sant Jordi, en el temps i l'espai

Havia nascut a la ciutat de València. Segons afirma el rei en un dels documents en què esmenta el seu cambrer: “de civitate Valencie oriundi”, diu. Forma part del cercle de domèstics més acostats al rei i aquest el considera entre les persones de la seva confiança, i el recompensa generosament de forma reiterada.

Dia trenta d'agost de 1416 consta la donació a Jordi de Sant Jordi per part del Magnànim de la quantitat de dos-cents florins per a un viatge al regne de França, la finalitat del qual s'ignora i l'any 1418 rep el privilegi sobre el blat i d'altres mercaderies que s'exporten de Sicília, consistent en sis-cents florins anuals vitalicis. El mes de maig de 1420 Jordi de Sant Jordi acompanyà el rei en la seva expedició a Sardenya i Còrsega. Sortiren del port dels Alfaacs dia vuit, i del dia dinou de maig al sis de juny són documentats a Mallorca, dia nou de juny a Maó, i del catorze de juny al cinc de setembre a l'Alguer de Sardenya. L'any 1421, del vint-i-u de gener al vuit de febrer, és documentat a Sardenya, a Càller; des del deu de febrer al vint-i-cinc de juny el trobam a Sicília, i el sis de juny a Nàpols. El tornam a localitzar a Nàpols els mesos de febrer, abril i desembre de l'any següent, el 1422, i també dia trenta de maig del 1423, data en què Francesco Sforza pren la ciutat. Abans, però, dia set de gener de 1423, i en reconeixement dels serveis prestats a Còrsega, havia rebut el castell de Polop i les seves alqueries de La Nucia i Xirles a la Marina Baixa: “per los agradables serveys fets e que continuament no cessa fer lo feel cambrer nostre En Jordi de Sent Jordi”. (Riquer & Badia, 14).

Hem de reconèixer que el poeta Jordi de Sant Jordi ocupava un lloc d'autèntic privilegi al costat del monarca. La seva condició d'home culte, capaç de crear a la vegada les lletres i les músiques de les seves composicions –capacitat no gaire freqüent entre els poetes del seu temps, que recorda els trobadors de l'època clàssica–, i les gestes de cavaller feren que fos admirat i envejat. També, valorat pel rei, vora el qual va gaudir d'una situació generosa. La gran majoria de documents que es conserven sobre ell –una cinquantena– fan referència a donacions fetes pel rei al cavaller-poeta en forma de rendes, diners, càrrecs i honors. Aquestes donacions i reconeixements ens donen notícia de quina era la consideració i el relleu en què era tingut. Hem de pensar que sovint no ocupava els càrrecs de què el rei li feia concessió i que algú de la seva confiança en devia exercir les funcions. Però sí que sabem que ocupava personalment el càrrec de cambrer, sobretot, perquè el monarca l'anomena sovint als documents: “lo feel cambrer nostre En Jordi de Sent Jordi” (Labrado, 31).

Diversos interrogants fins al dia d'avui s'han plantejat a l'hora d'escatir els orígens de Jordi de Sant Jordi. Quina era la seva família i d'on venia? Fa molts d'anys, Jordi Rubió i Balaguer va suggerir la hipòtesi d'un possible origen jueu, tesi que varen contradir els editors de les seves poesies Lola Badia i Martí de Riquer, que trobaren poc fonamentades aquelles suposicions, alhora que proposaven que fossin examinades altres

vies, potser menys transcendents. El cas vingué resolt percaçant en la documentació relativa a sor Isabel de Sant Jordi, germana del cavaller-poeta i monja cistercenca al monestir de la Saïdia, vora les muralles de la ciutat de València. Tot i que quasi mai els documents no consignen quina era la destinació que Jordi de Sant Jordi donava al diner que rebia, sabem que va pagar el dot de la seva germana Isabel perquè pogués fer professió a l'esmentat monestir de monges. Coneixem dues cartes datades dia 4 d'abril de 1416 i signades per Alfons, el príncep hereu d'Aragó, dirigida una a l'abadessa del monestir de la Saïdia en què li demana que accepti l'entrada al convent de la jove Isabel de Sant Jordi, "del nostre cambrer germana", i l'altra, amb la mateixa petició, dirigida al conjunt de monges del monestir perquè acceptin aquella postulant, tant si li plau a l'abadessa com si no li plau. Isabel tenia problemes per ésser acceptada. Podem dir que hi va haver un conflicte entre el príncep, molt a prop d'ésser coronat rei, i el monestir de monges. Curiosament, el príncep Alfons, dos dies després de la mort del seu pare, el rei Ferran d'Antequera, i, per tant, hereu ja dels seus regnes, instiga les monges del convent de la Saïdia a la rebel·lió contra l'abadessa. També, l'esposa d'Alfons, la reina Maria, escriu a l'abadessa que accepti Isabel, perquè, segons un vell costum, una reina quan és coronada té el dret de fer entrar una monja en cada un dels monestirs dels seus regnes. Llavors, també escriu al bisbe perquè utilitzi la seva autoritat i obligui l'abadessa a acceptar-la. I, encara més, l'endemà d'escriure aquestes dues cartes, escriu al governador de València a fi que no permeti per més temps la resistència del monestir a admetre Isabel. Però, tres anys després, l'any 1419, el rei encara escrivia a l'abat de Poblet perquè intervingués davant l'abadessa. Sabem que tanta pressió va ésser finalment eficaç, però va ésser necessari que passassin entre cinc i deu anys perquè Isabel de Sant Jordi professàs al monestir de monges de la Saïdia. Quin era el motiu, tan poderós, silenciats per les monges, que podria explicar el refús? Per mitjà d'un document –una carta dels jurats de València als ambaixadors que la ciutat enviava a la cort– sabem que l'abadessa els havia dit que, malgrat la pressió del rei, potser calia dir-li que desconeixia que les dones que eren admeses al seu monestir eren donzelles de gran estat, filles de nobles cavallers i de ciutadans notables, i que tant Isabel de Sant Jordi com el seu germà eren fills d'un moro captiu convertit al cristianisme i després alliberat. (Rubio & Ferrando, 333-334). Per tant, rere tot l'afer, hem de veure la voluntat d'unes monges de l'alta societat valenciana de mantenir les prerrogatives del convent, la qual cosa anteposen als desitjos de tot un rei. Si finalment la seva pertinaç resistència fou doblegada degué ésser, sobretot, per cansament.

No coneixem el procés que seguí el fill d'un captiu convers fins a ocupar un alt càrrec a la cort i obtenir la confiança del príncep, llavors rei, i de la seva esposa la reina Maria. En la primera empresa guerrera del jove rei –l'expedició naval a Sardenya i Còrsega–, el rei volgué que Jordi de Sant Jordi fos al seu costat. L'estol reial salpà dels Alfacs dia 13 de maig de 1420. Sabem, per la relació de cavallers embarcats, que hi havia el poeta acompanyat de quatre homes d'armes que ell mateix pagava. Hi és tractat de mossèn, que era el títol que es donava als cavallers, la qual cosa vol dir que, poc abans de partir a la guerra, el Magnànim havia ennoblit el seu cambrer amb els honors de la cavalleria. Però en aquesta expedició hi havia altres poetes: Ausiàs March, Lluís de Vilarrasa, Andreu Febrer... És probable que, poc abans de partir, quan tot just les naus alçaven veles, enmig de l'emoció que l'aventura provocava a la gent de la cort i als homes d'armes, Jordi de Sant Jordi escrivís el poema *Comiat*, adreçat a la dama per a la qual sentia amor devot, i, per altra banda, un tema freqüent –la tristesa de la separació, els sospirs i l'angoixa– en la tradició trobadoresca. El cavaller enamorat sospira perquè es veu obligat a estimar de lluny:

Sovint sospir, dona, per vós, de lluny,
 e sospirant va creixent ma follia
 de vostre amor, que enaisí fort me puny
 que em gira gaug en gran malancolia
 cant me record del vostre departir
 que a far me ve de vostra bella vista
 e del comiat que prendrai al partir,
 tant que tristor m'assauta i em conquista.

En aquesta expedició del Magnànim a Còrsega i Sardenya, que tindria una continuació per Sicília i Nàpols i que va durar fins el mes de desembre de 1423, va ésser l'única empresa militar per mar en què Jordi de Sant Jordi va participar. Però els perills de la mar per al poeta no són tan greus com els dolors que procura l'allunyament de la dama.

Hem de destacar que durant els anys en què Jordi de Sant Jordi exercí de cambrer del rei Alfons el Magnànim –ja va estar al seu servei quan encara era príncep hereu–, hi havia altres poetes a la cort com Andreu Febrer i don Iñigo López de Mendoza, jove castellà que exercia de coper del rei.

Jordi de Sant Jordi va morir entre el 12 i el 21 de juny de 1424, potser a València, si tenim en compte la documentació analitzada per Ramon i Josep Maria Baldaquí (257-271), en què es demostra que dia 21 de juny de 1424 el cavaller Manuel Dieç va sol·licitar al batlle general de València que li concedís l'ofici d'alcaid i batlle de la Vall d'Uixó, assabentat que era mort Jordi de Sant Jordi, la qual cosa feia que aquesta batllia restàs vacant. En la sol·licitud, Manuel Dieç fa constar i presenta una carta del rei en què, pels seus serveis al setge de Bonifazio, li atorga qualsevol ofici o alcaidia vacant del Regne de València. Aquest cavaller succeí el poeta Jordi de Sant Jordi en l'alcaldia i batllia de la Vall d'Uixó. Anys després, potser quan va assabentar-se de la seva mort, Iñigo López de Mendoza, Marquès de Santillana, antic company a la cort del Magnànim, escriví per a ell la *Coronación de Mossèn Jordi de Sant Jordi*, on el poeta, l'amic de joventut a la cort, apareix acompanyat d'Homer, de Virgili i de Lucano per rebre la corona de la immortalitat que Venus li atorga.

5. El poeta

Ens sobta, quan estudiem l'obra poètica de Jordi de Sant Jordi, la gran varietat de temes i de gèneres que trobam a la seva poesia, encara que sigui tan breu. Aquesta diversitat o varietat temàtica evidencia la voluntat d'experimentació del poeta i, per altra banda, la coneixença de la tradició lírica romànica que s'estén a les àrees italiana i francesa. Escriu i acompanya els seus versos amb la música que ell mateix ha compost i, integrat en una cort medieval, podríem dir que esdevé un trobador. Probablement, un dels últims trobadors. I és que Jordi de Sant Jordi ens apareix com un epígon dels trobadors, la qual cosa no deixa de sorprendre si tenim en compte que escriu durant els dos primers decennis del segle XV i el seu nom es troba profundament vinculat al nom d'Alfons el Magnànim, príncep del Renaixement. Però no podem perdre de vista, com observa Martí de Riquer (1984, 654), que morí l'any 1424, abans de la segona i definitiva estada del Magnànim a Nàpols, deu anys més tard.

Dels divuit poemes que coneixem de Jordi de Sant Jordi, tres d'ells: el poema I, *Dança e scondit*, el II, *Domna, tot jorn vos vau preiant*, i el XVII, *Els enuigs*, si partim de l'edició de Riquer i Badia, de 1984, estan construïts amb versos de quatre i de vuit síl·labes, mentre que les catorze altres composicions són totes octaves de versos decasil·labs. Per això, els dos estudiosos afirmen que

“No hi ha el més petit dubte, doncs, que tota la poesia de Jordi de Sant Jordi convergeix devers un mateix programa ètic: el de l’ideal del cavaller cortesà capaç de practicar l’amor, la fina amor naturalment, amb tot el que això implica en l’ordre del perfeccionament moral individual” (Riquer & Badia, 75).

Aquesta dicotomia el fa beure de dues fonts oposades: la poesia dels trobadors, que representa la tradició poètica, i la força humana, vital que imprimeix a les seves poesies. Ambdós elements hauran de marcar tant la seva obra com la seva vida.

6. “Presoner”

L’expedició arribà a les costes de Sardenya. Entre Maó i l’Alguer, una de les naus investí de manera accidental la galera del rei de forma violenta i es varen perdre molts d’homes, que caigueren al mar en la nit fosca. Restabliren el domini del rei d’Aragó i abans que partissin cap a Còrsega, trobant-se encara a l’illa de Sardenya, arribà una ambaixada de la reina Joana de Nàpols que, insegura en el tron, els demanava ajut contra els seus enemics i prometia al rei Alfons nomenar-lo hereu del seu regne. Això féu canviar el curs del projecte, perquè el Magnànim es desinteressà per Còrsega, partí a Nàpols, fou rebut amb gran alegria i la reina el va rebre com si fos el seu aferrat. Però aviat fou temut i, durant tres anys, va combatre a fi d’apoderar-se del regne; mentrestant hagué de suportar intrigues i fets d’armes, festes i caceres, saqueigs, i victòries, i revessos. En la guerra contra Nàpols es trobà amb enemics diversos: el papa Martí, el príncep Lluís d’Anjou, el condottiere Sforza i, també, la reina Joana. En una d’aquestes lluites –la batalla del 30 de maig de 1423–, un grup de cavallers de l’exèrcit d’Alfons varen ser detinguts pels homes de Sforza, que entraren a la ciutat per sorpresa, i tancats en presó en condicions inclements. Entre ells hi havia Jordi de Sant Jordi. En moments de tribulació i angoixa, perquè no sap quan acabarà la seva situació trista, el presoner escriu:

Desert d’amics, de béns e de senyor,
en estrany lloc i en estranya contrada,
lluny de tot bé, fart d’enuig e tristior,
ma voluntat e pensa caitivada,
me trob del tot en mal poder sotsmès,
no vei algú que de mé s’haja cura,
e soi guardats enclòs, ferrats e pres,
de què em fau grat a ma trista ventura.

Presoner forma part del conjunt de composicions de Jordi de Sant Jordi que s’allunyen de la temàtica amorosa. Només quatre poemes, en el conjunt total dels divuit textos que se’n conserven, no tenen res a veure amb els usos i els tòpics de l’amor cortès, que tant conreà i en els quals seguí els dictats de la poesia dels trobadors, en una combinació d’arcaisme i de modernitat. Aquests poemes són el XIII, *Cobla Sparça*, el XIV, *Presoner*, el XVI, *Lo canviador*; i el XVII, *Los enuigs*. Tan sols dues d’aquestes creacions són escrites a partir d’un fet anecdòtic: *Lo canviador*, on l’autor parla en segona persona d’un canvista de l’època, i *Presoner*. Aquesta és l’única en què trobam referències concretes a personatges reals: Sforza, el causant de tots els seus mals, és al·ludit directament al vers número trenta. Ens ha dit que se sent abandonat, que es troba captiu en estrany lloc, sotmès a un mal poder, engrillonat i “ferrats”, subjecte i potser encadenat.

El tema de la presó, on el cavaller desficiós plany la seva desventura, és un tòpic literari molt utilitzat. Però aquí no es tracta d’una presó imaginada, ni són els planys del

presoner desconegut del romanç castellà.³ En aquest cas, el personatge té un nom i uns llinatges i clama al seu senyor, un rei poderós, que té el deure d'ajudar-lo. Són l'evidència de l'estat en què es troba el poeta. Abandonat per tot allò que considera propi, lluny de qualsevol possessió material i afectiva, Jordi de Sant Jordi subratlla en la primera estrofa la situació d'home privat de llibertat. Immediatament, però, després d'haver-nos descrit fins a quin punt viu un moment dramàtic, puntualitza que ell no és gens ni mica culpable de la dissort que l'ha perseguit, perquè ha sabut complir sempre els deures de cavaller i contraposa el passat fàcil en què vivia distret, sense valorar tots els béns que aleshores tenia, amb el present de presoner. Les realitats d'ara, la presó i els grillons, són l'únic punt de referència. Per això només el rei, a qui ell tothora ha demostrat lleialtat, pot salvar-lo, tal i com correspon a la noblesa de la seva sang i al seu alt llinatge, encara que el preu que demana Sforza per les vides dels cavallers captius sigui, segons el mateix poeta, desorbitat. És capaç de suportar l'infortuni amb dignitat i ens ho diu:

Eu hai vist temps que no em plasia res,
 ara em content de ço qui em fai tristura,
 e los grillons lleugers ara preu més
 que en lo passat la bella brodadura.
 Fortuna vei que ha mostrat son voler
 sus mé, volent que en tal punt vengut sia;
 però no em cur, pus hai fait mon dever
 ab tots los bons que em trob en companyia.

Car prenc conhort de com sui presoner
 per mon senyor, servint tant com podia,,
 d'armes sobrat e per major poder,
 no per defaut gens de cavalleria.

Desproveït de tòpics, en el poema *Presoner* el poeta fa servir un seguit de recursos literaris que permeten la perfecta imbricació dels motius que l'han portat a escriure'l. Constitueixen l'estructura estròfica del poema cinc octaves de versos decasíl·labs i una tornada de quatre versos. Aquesta estructura, explica Josep Romeu (25), posa de manifest de manera rotunda la intencionalitat més urgent del poeta: l'alliberament. Ens diu que no ha estat vençut per no haver complit els seus deures de cavaller, sinó per causa de la força superior de les armes de l'adversari i per la dissort. Respectuós i digne, apel·la a la noblesa del rei. La seva veu és la del vassall que sap que només el seu senyor natural podrà salvar-lo de l'infortuni. Una dissort de la qual el rei, al qual ell ha servit amb fidelitat, és l'últim responsable. Ben aviat, el protegit pel monarca serà alliberat. A la vegada que la seva figura de poeta i guerrer serà lloada pels poetes. En adreçar-se el poema a Alfons V, el personatge reial es converteix en el referent del text i, a la vegada, en la causa que motiva el fet creatiu. Podem dir que es tracta d'un poema de circumstàncies, escrit amb la intenció d'aconseguir l'alliberament. Només la Fortuna, inclement i arbitrària, és responsable de la desfeta. El poeta insisteix, però sap que les seves aspiracions concorden amb la seva lleialtat i els seus mereixements:

³ “Que por mayo era por mayo, / cuando hace la calor, / cuando los trigos encañan / y están los campos en flor, / cuando canta la calándria / y responde el ruiseñor, / cuando los enamorados / van a servir al amor; / sino yo, triste, cuitado, / que vivo en esta prisión; / que ni sé cuándo es de día / ni cuándo las noches son, / sino por una avecilla / que me cantava al albor. / Matómela un balletero / Déle Dios mal galardón” (Menéndez Pidal, 194)

E prenc conhort quan no puc conquerir
 haver en res sens que treball no senta.
 mas d'altra part cuid de tristor morir
 com vei que el món del revés se contenta.

I sol·licita que el rei pagui el recat als vencedors, encara que el preu sia elevat:

Tots aquests mals no em són res de sofrir
 en esguard d'u qui al cor me detenta
 e em fai tot jorn d'esperança partir:
 com no vei res que ens avanç d'una empenta
 en acunçar nostre deslliurament,
 e més que vei ço que ens demana Sforça,
 que no sofir algun raonament,
 de què llangueix ma virtut i ma força,

perquè no sai ni res ni vei res al present
 que em puixe dar per valor d'una escorça,
 mas Déu tot sol, de qui prenc fundament
 e de qui fiu, i ab qui mon cor s'esforça;
 e d'altra part del bon rei liberal,
 qui em socorrec per gentilesa granda,
 lo qui ens ha mes del tot en aquest mal,
 que ell me'n traurà, car sui jus sa comanda.

El poema acaba amb una súplica al rei, que mai no ha abandonat els qui són de sa banda:

Rei virtuós, mon senyor natural,
 tots al present no us fem altra demanda,
 mas que us record que vostra sang reial
 mai defallí al qui fos de sa banda.

El poeta sap que les negociacions són lentes, que Sforza no està decidit a baixar el preu del rescat. Sap que la seva situació econòmica no és potent, que correspon treure'ls de la presó "lo qui ens ha mes del tot en aquest mal". Curiosament, en aquest vers parla en plural, com si es referís a tots els que com ell han estat fets presoners. Però al vers següent individualitza la intervenció reial: "que ell me'n traurà". Al poema són presents el rei inexpert que va enviar els seus cavallers a un combat insegur, el ressentiment i l'amargor dels qui senten aquella incompetència, l'afany de treure diners de l'enemic vencedor, les dificultats econòmiques dels presoners, el desesper que els produeixen les negociacions difícils. Tot aquest material és al poema, i en les mans del poeta es torna noble. (Labrado, 47)

Quan encara Jordi de Sant Jordi no havia sortit de la presó, la fortuna del Magnànim féu un gir molt gran. Un estol de galeres vingudes de Catalunya va arribar a Nàpols i varen rescatar el rei, assetjat al Castell Nou. Després, assaltaren la ciutat i en cremaren gran part i la saquejaren. En una ciutat quasi destruïda, el poeta recobrà la llibertat.

7. Final

Gairebé deu anys després de la mort de Jordi de Sant Jordi, un poeta d'origen castellà apareix vinculat a la campanya italiana d'Alfons V. Tenim referències de tot un seguit de poetes que van seguir-lo en l'expansió a Itàlia, a partir de 1420, i alguns van viure la conquesta de Nàpols i, posteriorment, el seu regnat. Fou un món que generà gran quantitat de recopilacions de textos literaris, algunes a la mateixa cort napolitana. Diversos cançoners, com el Cancionero de Estúñiga, apleguen gran part de la producció literària que es produí en aquella cort. Sovint aquests creadors només tenen un valor històric, però també trobarem a la cort napolitana noms fonamentals de l'Humanisme: Lorenzo Valla, Antonio Beccadelli “el Panormita”, Lorenzo Bruni, Antonio Fontano, Eneas Silvio Piccolomini, el futur papa Pius II, Giannozzo Manetti, Bartolomeo Faccio, Poggio Bracciolini... La presència de dues “famílies” que convieuen a la cort napolitana, la catalanocastellana, encara força medievalitzant, i la italiana, dirigida cap a l'humanisme, indica el seu caràcter de transició cap a un nou temps (Maria Barceló & Gabriel Ensenyat, 30). A prop d'un rei que vol ésser un príncep renaixentista, les arts i les lletres hi són protegides.

Entre els homes relacionats amb la cort a Nàpols hem de destacar la figura de Juan de Tapia, poeta castellà que va acompanyar el rei en els seus afanys expansionistes. Malgrat la distància temporal, Tapia és documentat a la campanya quan feia més d'una dècada que Jordi de Sant Jordi era mort. Entre ambdues figures, podem establir una sèrie de punts en comú. Un i altre són homes de confiança del rei, ambdós alternen l'escriptura amb les seves activitats guerreres, reben privilegis i llocs de responsabilitat en recompensa dels seus serveis. Tapia també va ser empresonat després de la derrota de Ponza, l'any 1435 i, de bell nou els poemes esdevingueren el testimoni del que succeí. Però el que era crítica suau o recordatori indirecte als versos de Jordi de Sant Jordi, que insinua al rei que la seva desventura només té un origen: haver obeït la voluntat reial, és autèntica recriminació en la veu de Tapia, que opta per testimoniar el desastre que ha viscut als combats de Ponza, dia 5 d'agost de 1435. Presoner a les presons de Gènova, la seva és una visió fortament crítica dels fets. Aleshores, i malgrat els evidents paral·lelismes de situació i de context, l'actitud dels poetes és força diferent. Mentre Jordi de Sant Jordi no deixa de tenir-se a si mateix per un vassall fidel del Magnànim, la senyoria del qual mai no gosa posar en dubte, Juan de Tapia no adreça les seves súpliques a qui era el seu senyor i que, tanmateix presoner com ell, no podrà ajudar-lo, sinó que dedica una les seves creacions al duc de Milà, el vencedor de Ponza. Són dos camins diferents per tal d'assolir un mateix fi: la llibertat del poeta empresonat, encara que els receptors siguin diferents. Juan de Tapia, un dels homes, durant anys, més protegits pel monarca, revela la dissort del cavaller-soldat i recrimina el rei, alhora que opta per convertir els seus versos en testimoni del desastre:

Yo ya vi gente vencida
a vencedores vençer,
vi justicia se perder
por batalla mal regida.
Vi a persona entendida
ventura le fallecer...

Tapia, presoner, clama al déu de l'Amor que redueixi els mals dels empresonats. Jordi de Sant Jordi es dirigia al seu “senyor natural”.

En un altre poema, Tapia diu, probablement li ho diu al rei, que s'oblidi d'ell, que també ell s'oblidarà del temps que el va servir:

Io soy aquel que nascí
mal fadado en tu poder,
pues partiendo despendí
vida, salud, e plazer.
Pues non me puede valer
el tiempo que te serví,
non quiero nuevas saber,
nin las pregunten de mi.

També, un altre poeta, Juan Dueñas, havia participat en la campanya del Magnànim de 1437 i, al setge de Nàpols, va ésser fet captiu i tancat a la presó de San Vicent. Els seus són un versos de retret per la derrota i el captiveri. I diu que ha vist el rei:

Cayo le vi destruydo
e preso e desbaratado;
de gran fortuna sobrado...

Ara és quan comprenem que, encara que l'empresonament de Jordi de Sant Jordi no durà molt de temps, aquest captiveri va situar el poeta en un estat d'enuig i tristor. La desgràcia, no obstant, no féu créixer el ressentiment vers el seu senyor natural, ans el contrari, tot i que sabia que la demanda del condottiere era molt elevada, confià en la noblesa del rei. Del patiment que va sentir mentre fou captiu de Sforza, en va escriure un poema, *Presoner*, d'extraordinària bellesa i exempt de tòpics.

Obres citades

- Badia, L. "Presentació." En J. Torró. *Sis poetes del regnat d'Alfons el Magnànim*. Barcelona: Barcino, 2009.
- Barceló, M. & G. Ensenyat. *Els nous horitzons culturals a Mallorca al final de l'Edat Mitjana*. Palma: Documenta Balears, 2000.
- Baldaquí, R. & J. M. Baldaquí. "A l'entorn de la biografia de Jordi de Sant Jordi. Un document inèdit." En R. Alemany, A. Ferrando & Ll. Meseguer eds. *Actes del novè col·loqui internacional de la Llengua i Literatura catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- Bofarull, F. de. "Alfonso V de Aragón en Nápoles." En AA.VV. *Extracto de homenaje a Menéndez y Pelayo en el año vigésimo de su profesorado*. Madrid, 1899.
- Boscolo, A. "Relazioni tra Italia e le terre catalane nel basso medioevo." En G. Tavani & J. Pinell. *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de llengua i literatura catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983.
- Bou, E. "Jordi de Sant Jordi." En *Nou Diccionari de la Literatura Catalana*. Barcelona: Edicions 62, 2000.
- Doncieux, G. *Romancero populaire de la France*. París: Émile Bouillon, 1904.
- Fratta, A. "Introducció." En *Poesies*. Barcelona: Barcino, 2005.
- Ginard, R. *Cançoner popular de Mallorca*. Mallorca: Edit. Moll, 1975. 4 vols.
- Labrado, V. *El segle valencià*. Alzira: Bromera, 2007.
- Massot i Muntaner, J. "Aportació a l'estudi del romancer balear." En *Estudis romànics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1964. 7 vols.
- Menéndez Pidal, R. *Flor nueva de romances viejos*. Madrid: Espasa Calpe, 1962.
- Moll, F. de Borja. "Introducció." En R. Ginard. *Cançoner popular de Mallorca*. Mallorca: Edit. Moll, 1975. 4 vols.
- Riquer, M. de. *Literatura catalana medieval*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1975.
- . "La lírica entre els trobadors i Ausiàs March." En *Història Literatura Catalana*. Barcelona: Ariel, 1984.
- Riquer, M. de & L. Badia. *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*. València: Tres i Quatre, 1987.
- Roca, R. "Introducció." En *Obra poètica de Jordi de Sant Jordi*. València: Alfons el Magnànim, 1994.
- Romeu, J. "Comentaris al cançoner de Jordi de Sant Jordi." *Serra d'Or* 210 (març de 1977).
- Rosa, E. de. *Alfonso I d'Aragona, il Re che ha fatto il Rinascimento a Napoli*. Nàpols: M. d'Auria Editore, 2007.
- Rovira, J. C. *Humanistas y poetas en la corte napolitana de Alfonso el Magnánimo*. Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1990.
- Rubio Vela, A. & A. Ferrando eds. *Epistolari de la València Medieval*. València/Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1998. 2 vols.
- Zumthor, P. *Introduction à la poésie orale*. París: Edit. du Seuil, 1983.